

MIELEKEO YA WASOMI WA KISWAHILI NA VIONGOZI WA AFRIKA MASHARIKI KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

SANGAI MOHOCHI

1. Utangulizi

Lugha ya Kiswahili imeenea na kukua kiasi cha kuweza kupambana na zingine katika ngazi za kimataifa kwenye mfumo wa sasa wa utandawazi. Hata hivyo, Kiswahili hakiwezi kupata fanaka inayotarajiwa huko nje iwapo hakithaminiwi na kudhaminiwa nyumbani (Afrika Mashariki). Bado lugha ya Kiswahili inakumbana na pingamizi nyingi mno; na miongoni mwa vikwazo hivyo ni mielekeo ya lugha inayobainika katika jamii. Makala hii inajikita zaidi katika mielekeo ya viongozi wa Afrika Mashariki, na wasomi wa Kiswahili kuhusu nafasi na umuhimu wa Kiswahili. Viongozi na wasomi wana ushawishi mkubwa sana kutokana na nafasi yao katika jamii. Wote wanaheshimika na kuenziwa; viongozi kutokana na mamlaka waliyopewa, na wasomi kwa sababu ya maarifa waliyonayo. Kutokana na ukweli huo, tabia na mienendo yao, pamoja na matamko yao mbalimbali yana athari kubwa sana katika jamii. Mara nyingi, watu wengi hupenda kuiga wayafanyayo; hali inayobainika pia katika matumizi ya lugha. Kabla ya kuijadili mielekeo na matumizi yao ya lugha, maswala mawili muhimu yanayochangia ujenzi wa hiyo mielekeo katika jamii yatazungumziwa: thamani ya lugha, na zoezi la kujifunza lugha ya pili.

2. Thamani ya Lugha na Zoezi la Kujifunza Lugha ya Pili

2.1. Thamani ya Lugha katika Jamii

Thamani na hadhi ya lugha hutegemea majukumu ambayo lugha hiyo huyatekeleza katika jamii. Mintarafu ya hilo, wanajamii hujenga mielekeo kuhusu lugha husika kwa kuzingatia mchango wa lugha hiyo katika kuyafikia malengo yao mbalimbali. Kwa mfano, lugha inayowawezesha watu kuboresha maisha yao, hushikilia nafasi ya juu katika ngazi ya umuhimu wa lugha na ile isiyotoa mchango wowote hudharauliwa. Ikizingatiwa kuwa katika jamii nyingi kuna lugha kadhaa itaeleweka kwamba hizo lugha mbalimbali huwa na thamani inayotofautiana sana. Mathalan, akizungumza kuhusu hali ya lugha zilizo na nguvu tofauti, Sikma (1990: 90) anasema hivi:

Lugha ya wanajamii walio wengi mara nyingi hutizamwa kuwa lugha bora. Watu wana imani ya jumla kuwa ina hadhi ya juu kijamii na kwa kuitumia mzungumzaji hupata hadhi ya juu. Motisha ya kimsingi ya kuitumia lugha hii ni ile thamani yake ya juu kiuchumi ambayo humpa mtu nafasi nyingi zaidi maishani.

Ikiondolewa lugha ya wanajamii walio wengi na mahali pake kuwekwa lugha za kigeni (Kiingereza) utapata hali halisi iliyopo Afrika Mashariki na kwingineko barani Afrika. Kwa

MIELEKEO KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

hakika, hili linajitokeza wazi katika nchi nyingi za ulimwengu wa tatu ambamo, kama wanavyosema Dakin, Tiffin, na Widdowson (1968, wakinukuliwa na Camilleri 1995: 51), matumizi ya lugha za kimataifa yamehimiliwa zaidi na majukumu ya lugha hizo, hasa umuhimu wake katika kujiendeleza kijamii na kiuchumi. Hiyo hadhi ya lugha haitokani na umuhimu wa majukumu yake tu, bali pia na wingi wa maeneo ambamo lugha mbalimbali hutumika. Miongoni mwa maeneo muhimu ya kuzingatiwa yakiwa ni elimu, soko la ajira, vyombo vya habari, shughuli mbalimbali muhimu serikalini, biashara na kadhalika.

Kuhusu elimu, nchi zote tatu za Afrika Mashariki zimechukua hatua mbalimbali muhimu kuipatia lugha ya Kiswahili nafasi katika mifumo yao ya elimu. Katika hilo, nchi ambayo imepata mafanikio makubwa, ikilinganishwa na zingine, ni Tanzania. Pamoja na ukweli huo, kinyume na imani ya baadhi ya watu, mafanikio ya Kiswahili katika elimu nchini humo hayakupatikana kwa urahisi. Hili limeelezwa kwa muhtasari na BAKITA (1999). Kufikia wakati wa kupatikana uhuru kutoka kwa mkoloni, lugha ya Kiswahili ilikuwa imeibuka wazi kama lugha inayotumika na wengi, na ikateuliwa kuwa lugha ya taifa mwaka 1964 (Kiango 2002) na hatimaye ikateuliwa kuwa lugha rasmi pia. Mwaka wa 1967, iliamuliwa kuwa itakuwa lugha ya kufundishia elimu yote ya msingi, na 1970 ikaanza kutumiwa katika vyuo vya walimu wa shule za msingi. Matarajio yalikuwa kwamba hatua hii itapanuliwa na kujumuisha shule za upili na hatimaye vyuo vikuu. Lakini kufikia mwaka 1984, serikali ilisema kuwa Kiingereza kingeendelea kutumika. Wizara ya Elimu na Utamaduni ilisema wazi tena mwaka 1995 kuwa Kiingereza kiendeleo kutumika. Licha ya Ripoti ya Tume ya Rais ya Elimu ya 1982 (Tume ya Makweta) kushauri kuwa Kiswahili kiwe lugha ya kufundishia elimu ya juu nchini Tanzania (shule za upili 1985 na vyuo vikuu 1992), hakuna lililofanyika hadi sasa. Sera ya Utamaduni ya 1997 inasema tu kwamba mpango utafanywa kuitumia lugha ya Kiswahili katika ngazi zote za elimu. Hakujatajwa ni lini hatua zitachukuliwa.

Nchini Kenya, lugha ya Kiswahili imekumbana na vikwazo vingi sana katika elimu. Mbali na matumizi yake, hasa na makundi mbalimbali ya wamishonari kabla ya uhuru, na katika madarasa ya awali ya elimu katika baadhi ya maeneo ya nchi, lugha ya Kiswahili haijapata nafasi muhimu kama lugha ya kufundishia. Nafasi yake katika elimu imejadiliwa na kamati mbalimbali za elimu na mapendekezo mazuri kutolewa lakini hakuna hatua madhubuti zilizochukuliwa. Ni baada ya kamati ya Mackay ya mwaka 1981 (Ogechi 2004) ambapo lugha ya Kiswahili ilianza kupata nafasi ya msingi katika mfumo wa elimu wa Kenya. Mfumo mpya wa elimu ulioanzishwa wa 8-4-4 ulifanya Kiswahili kuwa somo la lazima na la kutahiniwa katika elimu ya msingi na ya upili. Hivi sasa Kiswahili kinafundishwa katika vyuo vikuu sita kati ya jumla ya vyuo saba vya kitaifa nchini Kenya. Takribani hivyo vyuo vyote sita vina masomo ya Kiswahili katika ngazi ya shahada ya kwanza, shahada ya uzamili pamoja na uzamifu. Aidha, Kiswahili kinafundishwa katika vyuo vitatu vya kibinafsi. Katika nchi ya Uganda, Kiswahili kinafundishwa katika baadhi ya shule za msingi na sekondari pamoja na vyuo vikuu vya Makerere na Mbale. Isitoshe, kuna mjadala unaoendelea nchini

SANGAI MOHOCHI

humo kuhusu kufundisha Kiswahili kwa wanafunzi wote katika shule za msingi za umma. Baadhi ya shule zimeanza kulitekeleza hilo tayari.

Kwa muda mrefu sana vyombo vya habari vya Afrika Mashariki na Kati pamoja na vingine vya kigeni vimekuwa mstari wa mbele kukitumia Kiswahili. Hata hivyo, hili halijitokezi kwa viwango sawa katika mataifa mbalimbali. Kuna vyombo vingi zaidi vinavyotumia Kiswahili nchini Tanzania kuliko Kenya, Uganda na nchi nyingine. Kwa muda mrefu, hakukuwa na vyombo vya habari vya kibinafsi nchini Kenya na kwa hivyo ni Shirika la Utangazaji la Kenya (KBC) pekee lililokuwa na redio pamoja na runinga. Baada ya kuanzishwa kwa mfumo wa soko huria, sekta hii imepata washiriki wengine wengi. Hata hivyo, vyombo vingi vinavyoanzishwa vinapendelea zaidi lugha ya Kiingereza. Baadhi kama vile *Kenya Television Network, Nation Television, Citizen TV* na kadhalika hutumia lugha zote mbili. Kwa upande wa redio, mashirika mengi yanatumia lugha ya Kiingereza ama lugha zote mbili isipokuwa *Radio Citizen, Idhaa ya Kiswahili ya KBC, Radio Maisha, QFM* pamoja na *Pwani FM* zinazotumia Kiswahili tu. Tanzania ina vituo vingi zaidi ambavyo vinatumia Kiswahili katika matangazo yao yote, ilhali Uganda inavyo vichache zaidi. Kuhusiana na magazeti, Kenya ina gazeti moja tu la kila siku la Kiswahili (*Taifa Leo*). Idadi ya magazeti ya Kiswahili Tanzania ni kubwa mno. Tatizo kuhusiana na vyombo vya habari na matumizi ya Kiswahili ni mazoea ya hivi karibuni ya matumizi ya lugha visivyo.

Swala hili la matumizi ya Kiswahili kimakosa katika magazeti limejadiliwa na wengi, wakiwemo Mensah (1995) na Mohochi (2002). Mensah (1995), kwa mfano, anashikilia kuwa lugha ya Kiswahili inayotumika katika magazeti ya Afrika Mashariki inajitokeza kama mtindo tofauti usio sanifu. Imesheheni lugha isiyo rasmi na msamiati wa kuazimwa. Tatizo kuu la kuendelea kwa hali hii ni kuwa kuna hatari ya kuathiri matumizi ya lugha katika jamii, hasa miongoni mwa vijana. Ikumbukwe kuwa vyombo vya habari vinawafikia wengi na vinawaathiri wengi pia kwa sababu ya nguvu na mamlaka vilivyonayo. Ingawa ni kweli, asemavyo Mensah (1995) kwamba baadhi ya waandishi hufanya hivyo kwa sababu ndiyo lugha inayowavutia wasomaji wao, mtindo huo si mwafaka kwa uendelezaji wa lugha. Aidha, yawezekana kuwa kwa wengine wao sababu ni kukosa kuimudu lugha vilivyo. Kwa vyovyote, matumizi ya aina hiyo ya lugha hayachangii katika kuinua hadhi yake bali huelekea kuitweza.

Willemys (1992) anakariri kauli kuwa namna nzuri na ya kihakika ya kuimarisha lugha katika jamii ni kuinua hadhi yake katika jamii na umuhimu wake kiuchumi. Hapa kumezingatiwa maeneo mawili ambamo nafasi ya Kiswahili yaweza kuimarishwa kama namna moja muhimu ya kuinua hadhi yake. Lakini ili kufanya hivyo, na kupata matokeo yanayonuiwa, ni lazima matumizi hayo ya lugha ya Kiswahili yawe mwafaka, ya kuweza kupendwa na kuigwa. Kuhusu thamani ya lugha, swali kuu linalopaswa kuulizwa ni kama juhudi za kutosha zimefanywa kuimarisha thamani ya Kiswahili katika jamii. Aidha, yapo maeneo zaidi ya kuzingatiwa kama vile; mahakama, huduma za umma, serikali za mitaa, shughuli za benki, bunge na kadhalika. Kwa jumla, Kiswahili kikitumika kutekeleza

MIELEKEO KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

majukumu muhimu, na katika maeneo mengi zaidi kitapata thamani zaidi kiuchumi na hali hiyo itaendelea kuipa lugha hiyo nafasi na hadhi zaidi katika jamii.

2.2. Usomaji na Matumizi ya Lugha ya Pili

Zoezi la kujifunza lugha ya pili hutokea katika miktadha mbalimbali tofauti. Wapo wanaojifunza lugha ya pili kwa urahisi sana kwa sababu katika mazingira ya nyumbani kwao kunatumika zaidi ya lugha moja, ama lugha itumikayo nje ya nyumbani, wanapokutana na wenzao kucheza, ni tofauti na ile ya nyumbani hali ambayo huwawezesha kujua lugha mbili au zaidi. Aidha, kwa wengine, hili hutokea kwa sababu lugha moja au mbili hutumika na kufundishwa shuleni kwa muda mrefu. Hali hizi ndizo zimechangia upataji wa lugha ya Kiswahili kwa sababu ni lugha ya pili kwa asilimia kubwa ya watumiaji wake.

Kulingana na mtazamo wa Gardner (1985), pamoja na wafuasi wengine wa Saikolojia Jamii, kujifunza lugha ya pili ni swala la kisaikolojia jamii. Katika mtazamo huu, inashikiliwa kuwa maswala mbalimbali ya kisaikolojia jamii ya mhusika binafsi huchangia fanaka yake katika kujifunza lugha ya pili. Maswala muhimu yanayotajwa ni pamoja na uana, umri na historia ya kujifunza, pamoja na tofauti nyingine za kibinafsi kama vile akili, kipaji, na mielekeo ya lugha. Mengine ni muktadha wa kujifunza na matokeo ya kujifunza (Gardner 1985; Dörnyei 2001). Kwa maana hiyo, katika kujifunza lugha, yapo mambo mengi mno yanayochangia kufaulu ama kutofaulu. Je, mhusika anaitazama vipi jamii ya wazungumzaji wa lugha hiyo? Ana mielekeo gani kuhusu mwalimu na hali nzima ya kujifunza lugha yenyewe? Zoezi hilo analiona kama ambalo litamnufaisha baadaye? Lugha hiyo inawafaa vipi wanaojua na kuitumia tayari? Haya yote huchangia katika zoezi la kujifunza lugha ya pili.

Mintarafu ya maelezo ya Gardner (1985) kuhusu kielelezo chake cha elimu-jamii, “upataji wa lugha ya pili hutokea katika muktadha maalum wa kitamaduni, na imani za kijamii kuhusu umuhimu na mafao ya kujifunza lugha hiyo, miongoni mwa maswala mengine, huathiri ujifunzaji wa lugha husika.” Kufuatia kielelezo hicho, hoja kuu inayofafanuliwa katika makala hii ni ukweli kuwa umuhimu wa maswala haya haukomei katika kujifunza lugha tu bali huendelezwa pia katika hali jumla ya matumizi ya lugha hiyo baada ya kuifahamu. Gardner (1985: 174) mwenyewe analirejelea hili anaposema kuwa uamuzi wa kuendelea kujifunza na kuitumia lugha ya pili hutegemea sifa mbalimbali zinazohusiana na mielekeo na motisha. Kwa kawaida, kuna maswala mbalimbali muhimu yanayotawala na kuongoza matumizi yetu ya lugha. Katika dibaji ya kitabu cha Gardner (1985) *Social Psychology and Second Language Learning, the Role of Attitudes and Motivation*, Howard Giles anaeleza hali hiyo ifuatavyo:

“Kuna uwezekano wa tabia ya matumizi ya lugha kutegemea jinsi ambavyo wazungumzaji wanawakilisha tabia zao za kijamii na kisaikolojia, pamoja na jinsi, binafsi, wanavyoieleza hali husika kwa kuzingatia kaida na malengo yake...” (Gardner 1985: ix).

Kwa hivyo, swala kuu kuhusiana na lugha ya Kiswahili si mielekeo ya watumiaji wake kuhusu kujifunza lugha yenyewe maadam tayari wanaifahamu, bali ni mielekeo yao kuhusu kuitumia lugha ya Kiswahili katika miktadha mbalimbali. Utafiti uliofanywa na Clement, Major, Gardner na Symthe katika mwaka wa 1977 (Gardner 1985) uligundua kwamba kuna uhusiano kati ya sifa za kimielekeo na motisha, na matumizi ya lugha. Katika hali hii, swali muhimu litakuwa kuhusu kiwango cha kujivunia lugha ya Kiswahili na kuwa tayari kuitumia. Je, kuna wakati ambapo watumiaji wake huonyesha uoga na haya wanapopaswa kuizungumza na badala yake kuamua kuteua kutumia lugha tofauti? Kama ndivyo, hili hutokea katika miktadha gani? Nini sababu za hali hii na hatua gani zapaswa kuchukuliwa kuirekebisha? Haya yote huweza kuchukuliwa kama kiashiria cha mielekeo ya watumiaji wa Kiswahili kuhusu lugha hiyo.

3. Mielekeo ya Wasomi na Viongozi Kuhusu Lugha ya Kiswahili

3.1. Viongozi

Viongozi mbalimbali wa kisiasa wa Afrika Mashariki wametoa mchango mkubwa katika kukiendeleza Kiswahili. Matamko na matendo yao mbalimbali kuhusu lugha ya Kiswahili na uendelezaji wake ni thibitisho la mielekeo yao kuhusu lugha hiyo pamoja na nafasi yake katika jamii. Kwa mfano, Mwalimu Julius Nyerere alikuwa mpenzi na mtetezi wa Kiswahili kama chombo mojawapo cha kujengea jamii inayojitegemea. Baada ya kukitumia katika harakati za kupigania uhuru, serikali yake ilipitisha sera mbalimbali zilizosaidia ukuzaji wa lugha ya Kiswahili. Ndoto yake kuwa kufikia mwaka 1985 kiwe kinatumika kufundishia katika ngazi za shule za upili, na hatimaye elimu ya juu haikutekelezwa, na haijafikiwa hadi sasa lakini mchango wake unafahamika na kuheshimiwa na wengi. Viongozi waliofuata baada ya Nyerere, mbali na ukweli kwamba hawakubadilisha yaliyokuwa yamefanywa, hawajachukua hatua zozote madhubuti kukiendeleza zaidi. Maamuzi yametolewa baada ya mapendekezo ya wataalamu na ahadi kutolewa lakini utekelezaji umekuwa tatizo kubwa.

Nchini Kenya, rais wa kwanza, Mzee Jomo Kenyatta, alitambua umuhimu wa lugha ya Kiswahili na akatoa amri kuwa itumike kama lugha rasmi bungeni sambamba na Kiingereza (yeye mwenyewe alitumia bungeni na katika mikutano yake ya hadhara). Lakini, kando na kuitangaza kuwa lugha ya taifa, hakuna hatua muhimu zilizochukuliwa kuipa lugha ya Kiswahili nguvu kisheria. Hili lilitokana pia na hali kuwa si wote serikalini waliokuwa na imani kama hiyo kuhusu Kiswahili. Kwa mfano, inafahamika jinsi waziri wa sheria aliyekuwa na ushawishi mkubwa, Bwana Charles Njonjo, alivyokipiga vita na hata kudiriki kusema kuwa si lugha inayopaswa kufundishwa shuleni kwani watu wanaweza kuiokota sokoni. Serikali ya rais wa pili wa Kenya, mstaafu Daniel Arap Moi ilikipigisha hatua Kiswahili nchini Kenya kwa kuendelea kukitumia katika shughuli mbalimbali. Hata hivyo, hatua muhimu zaidi ni uamuzi wa kuifanaya lugha ya lazima na ya kutahiniwa katika elimu ya msingi na ya upili kuanzia mwaka 1985. Katika kipindi hiki cha serikali ya awamu ya tatu

MIELEKEO KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

lughha ya Kiswahili imepiga hatua muhimu sana pale ilipotangazwa kama lugha rasmi, sambamba na Kiingereza, katika katiba mpya iliyozinduliwa Agosti 27, 2010.

Nchini Uganda, mafanikio ya lugha ya Kiswahili hadi sasa yamechangiwa, kwa kiasi kikubwa sana, na uungwaji mkono na viongozi wa kisiasa. Kwa sababu ya upinzani mkali ambao lugha ya Kiswahili imekumbana nao nchini Uganda kwa muda mrefu kutoka kwa sehemu ya jamii hiyo, isingekuwa rahisi kwa lugha hiyo kupata ufanisi ilionao humo nchini hata kidogo. Marais Milton Obote, Idi Amin, na hasa Yoweri Museveni, wamekuwa mstari wa mbele kujaribu kukipa Kiswahili nafasi katika nchi ya Uganda. Mijadala ya muda mrefu humo nchini kuhusu nafasi yake katika elimu na uwezekano wa kuwa lugha rasmi, yote imewezekana kwa sababu viongozi wa kisiasa wanakiunga mkono. Lakini hilo halimaanishi kuwa viongozi wa kisiasa wamefanya yote ambayo walistahili kuyafanya. Katika nchi zote tatu, na labda zaidi Kenya na Tanzania, yapo maamuzi mengi ambayo yamewahi kuchukuliwa katika vipindi mbalimbali vya kihistoria lakini hayakutekelezwa.

Hali katika nchi za Kenya na Tanzania ikizingatiwa, ni bayana kwamba marais wa awali walikuwa na mapenzi na imani zaidi kwa lugha ya Kiswahili kuliko marais waliofuata, na hili limechangia kuchelewa kuiendeleza lugha hii kulingana na matarajio ya wengi kwa sababu utetezi na ufadhili wa wanasiasa ni muhimu mno katika harakati kama hizo. Kwa upande wa Kenya, kwa mfano, ni kwa nini shughuli nyingi za kiserikali bado zinaendeshwa kwa lugha ya Kiingereza ilhali inaeleweka kuwa wananchi wengi hawaimudu lugha hiyo? Kwa upande wa Afrika Mashariki kwa ujumla, ni kwa nini lugha ya Kiswahili haikuonekana kuwa ajenda muhimu katika ufufuzi wa Jumuiya ya Afrika Mashariki? Kama walezi wa lugha ya Kiswahili ni kwa nini viongozi wa kisiasa wa Afrika Mashariki walimsubiri rais wa zamani wa Musumbiji, Joachim Chisano kuwa wa kwanza kuitumia lugha ya Kiswahili katika mkutano wa Umoja wa Afrika ilhali walijua kuwa lugha hiyo inakubalika kama moja ya lugha rasmi za umoja huo? Si marais Mwai Kibaki, Benjamin Mkapa (rais wa Tanzania wakati huo) na Yoweri Museveni ndio wangepaswa kuwa mstari wa mbele katika kuiuza lugha ya Kiswahili katika mikutano rasmi kama hiyo?

Tendo la Chisano lilikuwa la kijasari na liliwafungulia wengine njia. Mara baada ya hapo, Abraham Kinana, spika wa Bunge la Afrika Mashariki alihutubia Bunge la Afrika kwa kutumia lugha ya Kiswahili huko Afrika Kusini mwezi wa tisa mwaka 2004. Aidha, mwezi wa Septemba mwaka huo huo, Waziri Mkuu wa Tanzania, Fredrick Sumaye, aliilalamikia tabia ya baadhi ya wabunge kuivuruga lugha ya Kiswahili kwa kutumia mchanganyiko wa Kiswahili na Kiingereza bungeni. Alikumbusha kuwa viongozi wa kisiasa wana jukumu la msingi sana katika kukienzi na kukiendeleza Kiswahili kwa kukitumia katika misingi yake inayokubalika. Mheshimiwa Sumaye alilirejelea hili tena katika wasilisho lake katika kongamano la Jubilei la mwezi wa saba mwaka 2005 katika chuo kikuu cha Dar es Salaam, huku akitoa mifano ya michango ya wabunge. Kwa hakika, viongozi wote wa kisiasa Afrika Mashariki wanahitaji kulizingatia hilo. Matamko ya baadhi yao yanaenda kinyume kabisa na azma ya jumla ya kuikuza lugha ya Kiswahili. Mathalan, akihutubia mkutano wa wanafunzi,

SANGAI MOHOCHI

walimu, na wazazi wa shule moja mkoani Nyanza mwaka 2000 nchini Kenya, mkuu wa mkoa huo alisema wazi wazi kuwa Kiswahili hakifai kitu na akaendelea kuwahimiza wanafunzi kusoma Kiingereza na masomo ya sayansi.

Mara nyingi viongozi, hasa wa kisiasa, wanahitaji kushawishiwa na kushinikizwa ili kupitisha maamuzi na sheria mbalimbali muhimu. Kuhusu maswala ya lugha ya Kiswahili, jukumu hili lapaswa kutekelezwa na wasomi pamoja na wataalamu wengine wa lugha katika nchi zote tatu za Afrika Mashariki. Wakiachwa hivyo, wanasiasa wataendelea kuahidi mambo mengi kuhusu lugha lakini bila kuchukua hatua zozote. Ukichunguza matumizi ya lugha ya viongozi wa kisiasa na viongozi wengine serikalini katika shughuli mbalimbali muhimu, pamoja na mahojiano yao na wanahabari, itagunduliwa jinsi ambavyo wengi wanaitumia lugha ya Kiswahili kwa hali inayoonyesha aina fulani ya dharau na kutojali. Ifuatayo ni mifano michache kutoka kwa vyombo vya habari.

Akizungumza katika kipindi cha tarehe 27/1/05 cha *Makala ya Wanawake* cha redio ya Shirika la Utangazaji la Uingereza (BBC), kilichojadili madawa mbalimbali ya kuzuia kupata mimba, mama mmoja kiongozi katika sekta ya afya nchini Tanzania alizungumza kwa kuchanganya lugha ya Kiswahili na Kiingereza. Ifuatayo ni sehemu tu ya majibu yake kwa maswali ya mtangazaji:

- (1) Nilikuwa *nawonder* tu...
- (2) Akiacha kutumia hizo *tablets* atajua nini *inakaus*...
- (3) Wengi *hawafollow* wamepata vipi Maradhi...
- (4) *Side effects*

Katika redio hiyo hiyo ya BBC (*Dira ya Dunia* 21/03/05), daktari mmoja akieleza hali ya ugonjwa wa kifua kikuu nchini Tanzania alisema ifuatavyo:

„Chembechembe *zinatake advantage* kwa sababu ya upungufu wa kinga mwilini.

Aidha, katika kipindi cha *Afya Yako* kilichojadili mipango ya NEPAD kuhusu kukabiliana na umaskini katika lengo la milenia cha redio ya Ujerumani (DW) cha tarehe 24/03/05, daktari aliyehojiwa alisema hivi:

- (1) *Outsourcing*...
- (2) *Percentage* ya watoto walio shuleni inaboreka...

Naye msajili mkuu wa vyama vya kisiasa nchini Tanzania, katika kipindi cha redio ya BBC cha *Dira ya Dunia* (24/2/05), alitumia neno *gép*. Kweli kuna ukosefu wa msamiati mwafaka katika lugha ya Kiswahili? Hapo hakuna dhana yoyote ya kitaaluma ambayo haingeweza kuwasilishwa kwa Kiswahili. Kinachodhirika ni mazoea ya kutumia lugha ya

MIELEKEO KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

Kiswahili bila makini wala kujali. Mazoea labda yanayotokana na hamu ya kutaka kuonyesha kuwa “tumeelimika” kwa sababu tunaimudu lugha ya Kiingereza. Athari zake ni kubwa sana kwa sababu zinaonyesha dharau kwa lugha ya Kiswahili na huweza kuwafanya wengine, hasa, watoto na vijana, kuiga huo mtindo wa kuitumia lugha.

Ukifuatilia matukio katika vyombo vya habari vya ndani na nje ya Afrika Mashariki, utagundua kuwa kuna mtindo fulani wa matumizi ya lugha ambao umeibuka. Wakati ambapo yaelekea kwamba, wakati mwingine, wazungumzaji wengi kutoka Kenya na Uganda hutatizika katika matumizi yao ya lugha ya Kiswahili na hivyo kuishia kuchepeka maneno ya Kiingereza kukamilisha wakisemacho, wengi kutoka Tanzania huingiza maneno ya Kiingereza maksudi kueleza dhana ambazo zinaeleweka wazi tu (tazama mifano hapo juu). Mara nyingi, kwa upande wa wanaokwama kutoka Uganda na Kenya, watangazaji wanawadokezea neno mwafaka na mara moja wanaanza kulitumia. Kwa mfano, katika kipindi cha *Makala ya Wanawake* cha BBC cha 02/06/05, Muliro Telewa alikuwa na mahojiano na Mama Flava, muuza kondomu katika klabu moja jijini Nairobi. Mama huyo alisema bidhaa zake zinapendwa kwa sababu zina “perfume”, na Muliro akamtajia neno marashi na mara moja akaanza kulitumia. Aidha, alitumia neno “comercial sex workers” kabla hajakumbushwa neno kahaba. Yeye mwenyewe alisema hivi: “Saa zingine Kiswahili ni Kigumu sana.”

3.2. Wasomi

Wasomi vile vile wana ushawishi mkubwa sana katika jamii katika maswala mbalimbali. Matumizi yao ya lugha pia yanaathiri jamii pana kwa kiwango kikubwa. Kwa bahati mbaya, wasomi wengi katika jamii hupendelea matumizi ya lugha za kigeni, labda ili kudhihirisha kwamba wameelimika sana. Kulingana na utafiti wa Ogola (1990) uliolenga mielekeo ya wasomi kuhusu matumizi ya lugha ya Kiswahili, wasomi wengi nchini Kenya hawapendelei kuitumia lugha ya Kiswahili. Wanapenda zaidi kutumia Kiingereza hasa katika miktadha rasmi. Utafiti wa Ogola (1990) ulimulika wasomi kwa ujumla lakini katika makala hii, uteuzi wa lugha wa wasomi wa Kiswahili utajadiliwa ili kuonyesha msimamo wao kuhusu lugha ya Kiswahili. Je, wao wanaonyesha tofauti yoyote kwa sababu ni wasomi wa Kiswahili?

Tangu kuanzishwa katika mwaka wa 1997, Chama cha Kiswahili cha Taifa-Kenya (CHAKITA) kimekuwa kikiandaa makongamano kila mwaka kujadili mada mbalimbali zinazohusiana na Kiswahili. Washiriki wengi katika mikutano hiyo ni walimu wa vyuo vikuu nchini Kenya, wachache kutoka nchi jirani ya Tanzania pamoja na wageni kutoka asasi mbalimbali za kimataifa. Makala nyingi huwasilishwa kwa lugha ya Kiswahili lakini wapo wachache ambao wameyafanya mazoea kuwasilisha katika lugha ya Kiingereza. Awali, waandalizi walikuwa wakitaja kuwa lugha rasmi katika mikutano hiyo ingekuwa Kiswahili na Kiingereza lakini, licha ya hilo, si mwafaka kwa walimu wa Kiswahili kuamua kutumia lugha ya kigeni kujadili namna ya kuiendeleza lugha ya Kiswahili. Katika kongamano la mwaka wa 1999 lililodhamimiwa na chuo kikuu cha Maseno na kufanyika katika hoteli ya Sunset mjini

SANGAI MOHOCHI

Kisumu, swala hilo la lugha mwafaka ya kutumika katika mkutano kama huo lilizuka. Mshiriki mmoja alimshambulia profesa mmoja wa Kiswahili aliyekuwa akiwasilisha kuhusu mielekeo ya lugha ya Kiswahili lakini kwa lugha ya Kiingereza. Kulizuka mjadala mrefu na mkali huku mwasilishaji akionekana kughadhabishwa sana na msimamo wa baadhi ya washiriki. Ilitia moyo kuona kuwa katika arifa ya mkutano wa CHAKITA wa mwaka wa 2005 kuhusu “Kiswahili katika Mifumo ya Elimu”, ulioandaliwa mjini Mombasa, wahasika walisema wazi kuwa “lugha ya kongamao itakuwa *Kiswahili*” huku neno Kiswahili likiandikwa kwa herufi nzito. Aidha, arifa ya kongamano la kimataifa kuhusu “TAALUMA YA KISWAHILI” la mwezi wa Novemba mwaka huo huo katika Chuo Kikuu cha Moi, Kenya, ilisema wazi: “Lugha ya Mkutano: *Kiswahili*. Kiingereza kitakubaliwa kwa maombi maalum.” Hali hii mpya ya kuisisitiza matumizi ya Kiswahili inaendelea hadi sasa.

Katika mkutano wa kwanza wa CHAKAMA uliofanyika mjini Arusha mwezi wa saba mwaka 2002, yalikuwepo majadiliano kuhusu maswala mbalimbali yanayohusiana na uendelezaji wa lugha. Miongoni mwa mambo yaliyotajwa na wajumbe tofauti ni uundaji wa msamiati katika lugha ya Kiswahili. Msemaji mmoja aliitaja istilahi moja ya Kiingereza (siikumbuki) kama pendekezo lake kuelezea dhana fulani. Mshiriki mmoja ambaye ni profesa kutoka chuo kikuu kimoja cha Afrika Mashariki alionekana kushangaa sana. Aliona istilahi iliyokuwa imetajwa haifai kwa dhana hiyo na akasema hivi: “Waweza kuchezeza na Kiswahili lakini si Kiingereza...” Matamshi haya yasingeshangaza iwapo yangetolewa na profesa wa lugha ya Kiingereza, tena kutoka nje ya bara la Afrika lakini yatokapo kwa profesa wa Kiswahili katika chuo kikuu cha Afrika Mashariki yanatia wasiwasi.

Kila mwaka chuo kikuu cha Bayreuth nchini Ujerumani huandaa kongamano la Kiswahili linalowakutanisha wasomi na wataalamu wengi wa lugha ya Kiswahili kutoka sehemu mbalimbali. Katika kongamano la 16 la Mei 2003, washiriki walitoka: Ubelgiji, Poland, Urusi, Uingereza, Marekani, Kenya, Tanzania, Uturuki, pamoja na wenyeji wa mkutano huo (Ujerumani). Ilifurahisha sana kuwasikiliza wapenzi wengi wa Kiswahili, maprofesa na raia wa kutoka nchi mbalimbali ulimwenguni wakiwasilisha makala zao na kujibu maswali ya washiriki katika lugha ya Kiswahili. Lakini ulipofika wakati wa mmoja wa maprofesa kutoka nchini Kenya, aliamua kutoa wasilisho lake kwa lugha ya Kiingereza. Ratiba ya mkutano wa 18 wa mwaka wa 2005, kufikia tarehe 6/5/05 kulikuwa na jumla ya mada 30 zilizokuwa zikitarajiwa kutolewa. Kati ya hizo ni 7 tu amabzo zilikuwa zimeandikwa katika Kiswahili ilhali 23 zilikuwa katika lugha ya Kiingereza. Kati ya hizo 7 zilizondikwa katika Kiswahili, ni 3 ambazo zilikuwa zimeandikwa na Waafrika huku nne zikiwa za wapenzi wa Kiswahili kutoka nchi za nje. Miongoni mwa makala 23 zilizoandikwa katika Kiingereza 7 zilikuwa za Waafrika, wengi ambao ama ni walimu wa Kiswahili au wamewahi kuwa walimu wa Kiswahili wakati fulani.

Ni kweli kuwa lugha tatu: Kiswahili, Kiingereza na Kijerumani hukubalika kama lugha rasmi za kongamano hilo. Aidha, ni kweli kuwa hata hizo mada zinazowasilishwa katika lugha ya Kiingereza zinahusu taaluma ya Kiswahili, lakini ni kwa nini walimu wa Kiswahili

MIELEKEO KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

kutoka Afrika Mashariki waamue kuandika na kutoa makala yanayohusu lugha ya Kiswahili katika lugha ya Kiingereza katika mkutano wa wataalamu wa Kiswahili? Hili bila shaka linadokeza mielekeo yao kuhusu lugha ya Kiswahili na uwezo wake. Uteuzi huo wa lugha unaweza kuwa na athari kubwa sana kwa uendelezaji wa lugha ya Kiswahili. Baadhi ya washiriki katika kongamano hilo na mengine mengi ya kimataifa ni walimu wa lugha ya Kiswahili katika sehemu mbalimbali za dunia ambako Kiswahili hakizungumzwi kwa wingi. Aidha, wanafunzi wa Kiswahili kutoka vyuo mbalimbali huhudhuria wakati mwingine. Kwao, hiyo huwa fursa ya kipekee ya kusikia Kiswahili kikizungumzwa na “Waswahili” lakini wananyimwa nafasi hiyo.

Katika mkutano wa Chama cha Taaluma za Kiafrika (*African Studies Association*) wa mwaka 2004 uliofanyika mjini New Orleans Marekani, kuliandaliwa jopo moja kuhusu lugha ya Kiswahili. Washiriki sita walitoa makala kuhusu lugha ya Kiswahili, hasa kuhusu ufundishaji wa lugha hiyo katika vyuo vikuu vya huko ng’ambo. Makala zote isipokuwa moja ziliwasilishwa kwa lugha ya Kiswahili, wawasilishaji wakiwa ni mchanganyiko wa Waafrika na Wazungu. Hiyo moja iliyotolewa kwa Kiingereza ilitolewa na profesa wa Kiswahili mzaliwa wa Afrika Mashariki.

Hali hii ya wataalamu wa Kiswahili kutumia lugha ya Kiingereza wakati ambapo matumizi ya Kiswahili yangesaidia kudhihirisha kujitosheleza kwa lugha hiyo haijitokezi katika mawasilisho ya makongamano na mikutano mingine ya kitaaluma tu, bali pia katika uchapishaji katika majarida mbalimbali ya kiakademia. Matoleo mbalimbali ya majarida mawili yatatumiwa kueleza hoja hii: *Nordic Journal of African Studies*, na *Swahili Forum*.

Nordic Journal of African Studie (NJAS):

Waafrika:

makala katika Kiswahili: **6**

makala katika Kiingereza: **13**

Wageni:

makala katika Kiswahili: **1**

makala katika Kiingereza: **13**

Jumla ya takribani makala 263 yamechapishwa na jarida hili kuanzia juzuu 1 namba 1 la 1992 hadi juzuu 14 namba 1 la 2005. Kati ha hayo, 33 yanahusu mada mbalimbali za Kiswahili. Miongoni mwa hayo, yaliyoandikwa katika Kiswahili ni 7 (6 na Waafrika na moja na mgeni) peke yake. Kwa maana hiyo, jumla ya makala 26 yanayohusu Kiswahili katika jarida hilo yameandikwa katika lugha ya Kiingereza. Kati ya hayo ya Kiingereza, 13 yameandikwa na Waafrika na mengine 13 na Wageni.

Swahili Forum (SF)

Waafrika:

makala katika Kiswahili: **18**

makala katika Kiingereza: **28**

Wageni:

makala katika Kiswahili: **20**

makala katika Kiingereza: **65**

makala katika Kifaransa: **4**

makala katika Kijerumani: **4**

Kuanzia mwaka 1994 hadi kwa toleo la 2004 jarida la *Swahili Forum* limechapisha zaidi ya makala 150 hivi. Kwa kuondoa mapitio ya vitabu pamoja na makala machache ambayo haikuwezekana kung'amua vizuri asili ya waandishi wake kulibaki jumla ya makala 139. 27.3% (38) yalichapishwa katika Kiswahili, 66.9% (93) katika Kiingereza, na 5.7% katika lugha nyingine (4 katika Kijerumani na 4 katika Kifaransa). Katika makala 38 ya Kiswahili, 18 yaliandikwa na Waafrika na 20 yakaandikwa na Wageni. Yale ya Kiingereza, 28 yaliandikwa na Waafrika huku 65 yakiandikwa na wageni. Idadi kubwa ya Waafrika ilitumia lugha ya Kiingereza kuandika kuhusu lugha ya Kiswahili.

Huenda uamuzi wa wasomi wa Kiafrika kutumia lugha ya Kiingereza katika maandishi yao unatokana na hamu ya kutaka kusomwa na wengi na kutambulika kimataifa. Hata hivyo, wapo wasomi wengi maarufu duniani ambao hawajaandika kwa Kiingereza lakini wanajulikana kote ulimwenguni kwa sababu swala kuu ni ubora wa kazi ya mwandishi. Miongoni mwao ni wandishi wa Kirusi kama vile: Fyodor Dostoyevsky, Lev Tolstoy, Aleksandr Pushkin na Marxim Gorky. Vilevile, mifumo ya hivi sasa ya kutathmini kazi ya wasomi katika vyuo vikuu nchini Kenya imechangia imani hii. Wasomi wanapoitwa katika mahojiano ya kupandishwa vyeo, miongoni mwa mahitaji yanayopaswa kufikiwa ni kuwa na machapisho ya kitaaluma katika majarida ya kimataifa. Lakini si lazima jarida liwe la Kiingereza ili kuwa la kimataifa. Katika mojawapo ya vyuo vikuu nchini Kenya, mhadhiri mmoja alionyesha makala ya Kiswahili yaliyomo katika chapisho la *Kiswahili Katika Karne ya Ishirini na Moja* (2002) lililochapishwa na CASA ya mjini Cape Town. Mmoja wa wanajopo la mahojiano hayo alionyesha kushangaa sana na kuuliza sababu ya Afrika Kusini kuchapisha katika Kiswahili. Ni mielekeo kama hii ambayo inachangia hali ya kudunisha lugha ya Kiswahili na kukwaza uendelezaji wake.

MIELEKEO KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI

Kwa hakika, njia mwafaka ya kuwafahamisha walio na mawazo kama hayo kuwa lugha ya Kiswahili ina nguvu katika uchapishaji ni kuchapisha kazi nyingi za kitaaluma katika lugha ya Kiswahili. Isitoshe, wahasika katika vyuo vikuu vya Kenya wapaswa kuhimizwa kuelewa kuwa majarida yanayochapishwa katika Kiswahili katika nchi mbalimbali za Afrika Mashariki yanatimiza kaida zote za uchapishaji wa kiakademia kimataifa na hivyo yana uzito sawa na yale ya nje. Kwa kupendelea matumizi ya Kiswahili haimaanishwi kwamba wasomi wa Kiswahili kamwe wasitumie lugha nyingine kujieleza. La hasha, ila wanapochapisha katika majarida yanayokubali matumizi ya Kiswahili ni bora waitumie lugha hiyo. Yapo majarida mengine mengi sana ya kimataifa yanayotumia lugha ya Kiingereza na nyingine za Kigeni. Katika hayo, inawabidi kuandika katika hizo lugha nyingine na maadam wanaiendeleza taaluma ya Kiswahili basi na wafanye hivyo. Katika majarida machache yanayokubali maandishi katika Kiswahili haifai kukosa nafasi hizo chache kuandika katika Kiswahili.

4. Hitimisho

Makala hii imejadili mielekeo ya wasomi wa Kiswahili na viongozi wa Afrika Mashariki kuhusu matumizi ya lugha ya Kiswahili. Imebainika kuwa thamani na majukumu ya lugha huchangia mielekeo ya wanajamii kuhusu lugha hiyo. Aidha, mielekeo hiyo huathiri tabia za wanajamii katika kujifunza na kuitumia lugha husika. Pana haja ya kupanua maeneo inamotumiwa lugha ya Kiswahili kama njia mojawapo ya kuongeza thamani yake katika jamii. Kutokana na ushawishi wao, viongozi na wasomi wanaathiri maamuzi na sera mbalimbali kuhusu lugha. Kwa upande wa Kiswahili, viongozi wa Afrika Mashariki, pamoja na wasomi wa Kiswahili wana hatia ya kukosa kuipendelea na kuipendekeza lugha ya Kiswahili zaidi. Lakini wa kulaumiwa zaidi ni wasomi wa Kiswahili ambao wanapaswa kuiaminisha dunia kwamba lugha ya Kiswahili inajitosheleza huku wao wenyewe wakionyesha mielekeo ya kuidharau. Ni sharti wasomi wa Kiswahili waonyeshe kwa vitendo kuwa wanayohubiri ni ya ukweli kuhusu lugha hiyo na wanayaamini. Ni lazima watumie kila fursa waipatayo kuitetea hadhi ya lugha ya Kiswahili. Yapo makundi mengine ya watu wenye ushawishi, na ambao mielekeo na matumizi yao ya lugha ya Kiswahili yana athari katika jamii ambao hawakushughulikiwa katika makala hii. Hao ni pamoja na wanamuziki, viongozi wa kidini, wafanya biashara na kadhalika. Itakuwa vizuri pia iwapo mchango wao utachunguzwa ili ubainike.

Marejeleo

BAKITA, 1999. Kiswahili Kufundishia Elimu ya Juu. Z.N. Tumbo-Masabo & E.K.F. Chiduo (Wah.). *Kiswahili Katika Elimu*. Dar es Salaam: TUKI. uk.1-13.

British Broadcasting Corporation. February 2005. *Dira ya Dunia*. <http://www.bbc.co.uk/swahili> (tarehe 24 Februari 2005).

SANGAI MOHOCHI

- British Broadcasting Corporation. March 2005. *Dira ya Dunia*. <http://www.bbc.co.uk/swahili> (tarehe 21 Machi 2005).
- British Broadcasting Corporation. March 2005. *Dira ya Dunia: Makala ya Wanawake*. <http://www.bbc.co.uk/swahili> (tarehe 27 Januari 2005).
- Camilleri, A. 1995. *Bilingualism in Education: The Maltese Experience*. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Dakin, J., Tiffin, B. & H.G. Widdowson. 1968. *Language in Education, the Problem in Commonwealth Africa and the Indo-Pakistan Sub-Continent*. London: Oxford University Press.
- Deutsche Welle. *Afya Yako*. <http://www2.dw-world.de/kiswahili/> (tarehe 24 Machi 2005).
- Dörnyei, Z. 2001. *Teaching and Researching Motivation*. Essex: Pearson Education.
- Gardner, R. C. 1985. *Social Psychology and Second Language Learning: the Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
- Kiango, J. G. 2002. Nafasi ya Kiswahili katika Ujenzi wa Jamii Mpya ya Afrika Mashariki. *Nordic Journal of African Studies* 11, 2: 185-197.
- Mensah, J.K. 1995. Swahili Journalistic Language: A Linguistic Study (View). *Nordic Journal of African Studies* 4, 2: 93-102.
- Mohochi, E. S. 2002. Kiswahili na Vyombo Vya Habari Nchini Kenya: Matatizo katika Matumizi ya Lugha. K. Njogu & C. Momanyi (Wahar.). *Kiswahili Katika Karne ya Ishirini na Moja*. Cape Town: CASA. uk. 147-157.
- Ogechi, N. O. 2004. Athari za Mabadiliko ya Mitaala ya Kiswahili katika Uandishi na Uchapishaji. *Swahili Forum* 11: 92-105.
- Ogola, J. O. 1990. Mielekeo ya Wasomi Kuhusu Matumizi ya Lugha ya Kiswahili Nchini Kenya. Tasnifu ya Uzamili, Chuo Kikuu cha Kenyatta, Kenya.
- Willemys, R. 1992. Linguistic Legislation and Prestige Shift. U. Ammon & M. Hellinger (Wahar.). *Status Change of Languages*. Berlin & New York: Walter de Gruyter. uk. 3-16.